

Gender in het curriculum: marginaal of integraal?

Conny Roggeband, Saskia Bonjour & Liza M. Mügge

TVGN 19 (2): 127–140

DOI: 10.5117/TVGN2016.2.ROGG

Abstract

In this special issue, we evaluate the integration of gender in academic education in the Netherlands, focusing mostly on disciplinary study programmes. We show that while gender has become a permanent feature of Dutch academic teaching, there are substantial differences between disciplines and universities. We observe that the integration of gender in compulsory core curricula is weak. If gender is discussed at all in basic courses, it is too often merely as a descriptive category, rather than as an analytical perspective on power and social relations. As a result of poor institutional embeddedness, the integration of gender in academic education depends entirely on individual teaching staff. Sustainable integration requires a cultural shift away from the perception of gender as a (marginal) specialisation, towards the recognition that gender is an integral part of the basic training in each academic discipline. We conclude with recommendations for a step by step strategy to promote the integration of gender in academic education in the Netherlands.

Midden jaren zeventig pleitten feministische studenten met succes voor de invoering van vrouwenstudies. In 1976 creëerden een aantal Nederlandse universiteiten tijdelijke academische posities om vakken en onderzoeksgroepen op te zetten voor de wetenschappelijke studie van vrouwen en gender in de sociale wetenschappen en letteren. In die beginjaren was vrouwenstudies interdisciplinair, inhakend op feministisch bewustzijn onder studenten. In de loop der tijd verwierf vrouwenstudies een positie op de universiteit en werd het werktein uitgebreid naar andere disciplines. Sinds de verschuiving van vrouwenstudies naar genderstudies hebben zich belangrijke veranderingen voorgedaan. In sommige gevallen werd genderstudies een aparte richting binnen de verschillende disciplines

(met name in de sociale wetenschappen en letteren, maar ook in de levenswetenschappen), in andere gevallen verdween het simpelweg. Dit themanummer onderzoekt hoe het anno 2016 in Nederland staat met gender in het academisch onderwijs. We betogen dat na veertig jaar vrouwen/genderstudies opnieuw actie nodig is om de inzichten van genderstudies een meer structurele plaats te geven in het academisch onderwijs.

Sinds haar opkomst in de jaren 70 heeft feministische wetenschap als doel om de bestaande wetenschapspraktijken zowel te verbeteren als te veranderen. De introductie van gender als analytisch gereedschap heeft gezorgd voor nieuwe vragen en perspectieven die leiden tot andere inzichten in bestaande verhoudingen en machtsrelaties. In veel disciplines wordt er inmiddels onderzoek gedaan vanuit een genderperspectief, wat voor een theoretische verrijking zorgt, en voor nieuwe benaderingen en methoden en nieuwe thema's en specialisaties. Ondanks deze uitbreiding en de voortdurende stroom van nieuw kritisch onderzoek is genderstudies geen dominant paradigma geworden en lijkt ze nog steeds vaker in de marges van wetenschappelijke disciplines te opereren in plaats van in de mainstream.

In de jaren zeventig en tachtig waren er levendige en vaak ook felle discussies over de doelstelling van vrouwenstudies en de manier waarop perspectieven uit vrouwenstudies in zowel onderwijs als onderzoek geïntegreerd moest worden. Ook werd vrouwenstudies regelmatig gemonitord en geëvalueerd. Dit proces is in de tweede helft van de jaren '90 stil gevallen. In 1996 presenteert Willy Jansen in *Women's Studies Quarterly* nog een overzicht van vrouwenstudies in Nederland, waarin zij het beeld schetst van een stevige institutionele verankering van vrouwenstudies (Jansen, 1996). Er zijn dan bijna 200 stafleden die vrouwenstudies onderwijs verzorgen voor circa 250 cursussen (Brouns 1995, 331). Daarnaast zijn er nog eens 300 onderzoeksposities (Brouns 1995). Ook zijn er maar liefst 17 hoogleraren vrouwenstudies aangesteld¹ wat de weg vrijmaakt voor promotieonderzoek in vrouwenstudies (Jansen, 1996). De Nederlandse Onderzoeksschool Vrouwenstudies die in 1995 erkenning van de KNAW krijgt speelt een centrale rol in het opleiden van promovendi. Niet alleen nationaal, maar ook internationaal zijn Nederlandse vrouwenstudies onderzoeksters en afdelingen succesvol. Er worden internationale conferenties georganiseerd en gerenommeerde buitenlandse wetenschappers verblijven aan Nederlandse universiteiten als gasthoogleraar of onderzoeker. De sterke institutionele positie van vrouwenstudies in termen van stafposities is volgens Jansen (1996) niet alleen te danken aan de internationale oriëntatie van Nederland, maar vooral ook aan de financiële bijdrage van de nationale overheid. Tussen 1985 en 1991 heeft de overheid via de Stimule-

ringsgroep Emancipatie-Onderzoek vrouwenstudies en emancipatie-onderzoek binnen de bestaande wetenschap gestimuleerd en gesubsidieerd.² Die taak werd in 1991 overgedragen aan de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO), waarmee een einde kwam aan de directe financiering van vrouwenstudies onderzoek door de overheid. Jansen (1996) stelt dat hierdoor een belangrijk dilemma is ontstaan hoe vrouwenstudies nu haar voortbestaan kan garanderen. Ze is echter optimistisch gestemd: vrouwenstudies is inmiddels zelf een erkende discipline geworden en heeft een macht die binnen de academie niet genegeerd kan worden (1996, p. 338). Opvallend genoeg zijn er de laatste twintig jaar geen studies of overzichten meer verschenen die de ontwikkelingen van vrouwenstudies naar genderstudies eind jaren '90 verder volgen. Hierdoor is er weinig zicht op ontwikkelingen na 2000 en is het moeilijk om vast te stellen of Willy Jansens optimisme terecht was. Dit themanummer evalueert de positie van genderstudies in het onderwijs in verschillende disciplines in Nederland.

1 Van vrouwenstudies naar genderstudies: 1976-2016

Aan het einde van de jaren '90 wordt aan de meeste universiteiten de naam vrouwenstudies ingewisseld voor genderstudies. In 1998 verandert het *Tijdschrift voor Vrouwenstudies* in het *Tijdschrift voor Genderstudies* en wordt uitgebreid stil gestaan bij deze verandering. In het laatste nummer van het *Tijdschrift voor Vrouwenstudies* wordt gesteld dat gender een pluri-interpretabele, multifunctionele term is waarmee ook een verbreding van het vakgebied wordt voorgesteld (Redactie Tijdschrift voor Vrouwenstudies, 1997). Volgens de redactie leiden internationale ontwikkelingen “onvermijdelijk naar een ruimere, alles overkoepelende naam die ruimte biedt aan de proliferatie van denkpijlers en die interactie stimuleert. Vrouwenstudies is te eng geworden” (Redactie Tijdschrift voor Vrouwenstudies 1997, p. 379). Elders in het nummer merkt een redactielid op dat het tijdschrift met de naamsverandering een verbreding zoekt richting mannelijkheid, seksualiteit, seksuele identiteit en homo- en lesbische studies (ibid. p. 397). In het voorwoord van het eerste nummer onder de nieuwe titel schrijft Joyce Outshoorn (1998) dat de naamswijziging een revolutie en een risico inhoudt. Volgens Outshoorn is de herdoop tot genderstudies een logisch gevolg van de ontwikkelingen in het vakgebied waarin het kernobject verschoven is van vrouw naar vrouwen en vervolgens naar gender, oftewel de sociale constructies van vrouwelijkheid (en mannelijkheid).

Met de invoering van het begrip gender is het onderzoekerrein verbreed en verdiept, waarbij aandacht is gekomen voor processen van “gendering” en het “gendered” karakter van objecten, instituties, concepten en praktijken. Outshoorn ziet ook nadelen. Ze stelt dat de relatie tussen vrouwenstudies en genderstudies theoretisch te weinig doordacht is en dat het begrip niet meer automatisch naar machtsprocessen verwijst. Met de naamsverandering hopen zowel het tijdschrift als afdelingen vrouwenstudies ook meer geïnteresseerden te trekken en een te activistisch imago af te schudden.

De laatste twee decennia heeft genderstudies zich zowel nationaal als internationaal sterk ontwikkeld en uitgebreid. Genderstudies is zeer productief wat betreft onderzoek en publicaties. De concepten en benaderingen uit genderstudies beïnvloeden inmiddels tal van academische disciplines. Veel topuniversiteiten hebben leerstoelen en onderzoekscentra genderstudies. Dit heeft geleid tot een erkenning van genderonderzoek of het opnemen van een gendercomponent in onderzoek en onderzoeksfinanciering. Zo streeft *Horizon 2020*, het grootschalige programma voor onderzoeksfinanciering van de Europese Unie, niet alleen naar evenwichtige vertegenwoordiging van mannen en vrouwen in onderzoeksteams en evaluatiecommissies, maar ook naar ‘[i]ntegrating the gender dimension in research and innovation (R&I) content, [which] helps improve the scientific quality and societal relevance of the produced knowledge, technology and/or innovation’ (Europese Commissie 2015).

Vrouwen- en genderstudies heeft een groot aantal actieve wetenschappelijke organisaties en netwerken opgezet zoals de *Worldwide Organization of Women’s Studies* (WOWS), *Women’s International Studies Europe* (WISE), *Advanced Thematic Network in Activities in women’s studies in Europe* (ATHENA), en de *Association of Institutions for Feminist Education and Research in Europe* (AIOFE), die samen in 2009 *ATGENDER: The European Association for Gender Research, Education and Documentation* hebben opgericht. Nederlandse wetenschappers hebben een belangrijke rol in gespeeld in het opzetten of leiden van deze organisaties. Daarnaast zijn de afgelopen 20 jaar een aantal ‘*international refereed*’ gendertijdschriften opgericht waarin onderzoek van hoge kwaliteit wordt gepresenteerd en heeft genderonderzoek ook steeds meer ingang gekregen in disciplinaire tijdschriften.

Genderstudies heeft zich ontwikkeld tot een maatschappelijk en politiek relevant kennisdomein. De kennis binnen vrouwen- en genderstudies over machtsongelijkheid biedt een bruikbare basis voor de ontwikkeling van gelijke kansen- en diversiteitsbeleid. Door de kennis en expertise van-

uit genderstudies is er meer zicht gekomen op de manier waarop maatschappelijke ongelijkheid ge(re)produceerd wordt en zijn ook instrumenten ontwikkeld om dit tegen te gaan. Vrouwen- en genderstudies gaven ook een impuls aan onderzoek naar de positie van vrouwen binnen de academische wereld, bijvoorbeeld door analyses van de oorzaken voor ondervertegenwoordiging van vrouwen in de exacte wetenschappen, of in de academische hiërarchie.

Ondanks deze bloei van genderstudies als kennisdomein is er ook sprake van een institutionele neergang door het verdwijnen van afdelingen en de teloorgang van beroepsorganisatie NGV. In 1997 wordt de Vakgroep Vrouwenstudies en het Joke Smit Instituut aan de Universiteit Leiden bij een reorganisatie van de Faculteit der Sociale Wetenschappen opgeheven. Ook op andere plaatsen verdwijnen afdelingen en centra. Aan de UvA wordt in 2004 het Belle van Zuylen instituut opgeheven. In Utrecht verdwijnt vrouwenstudies als afdeling bij de faculteit sociale wetenschappen. Na 2000, zien we in het eerste decennium een verdere neergang. Hoogleraren vrouwenstudies die met emeritaat gaan krijgen geen opvolging. Een aantal centra overleeft, vaak in sterk afgeslankte vorm (Utrecht, Nijmegen, Maastricht). De meest recente ontwikkeling in deze lijn is het verdwijnen van het Instituut voor Genderstudies aan de Radboud Universiteit.

Tegelijkertijd zijn er ook nieuwe initiatieven. Aan de faculteit maatschappijwetenschappen van de UvA wordt in 2010 het *Amsterdam Research Center for Gender and Sexuality* (ARC-GS) opgericht. Aan de Radboud Universiteit wordt in 2016 een nieuwe hoogleraar genderstudies sociale wetenschappen aangesteld. Ook zijn er inmiddels hoogleraren benoemd met een genderagenda op gewone leerstoelen.

2 Van genderstudies naar gender in disciplinaire studies?

Vanaf het begin heeft vrouwen/genderstudies ingezet op een dubbel spoor: de ontwikkeling van genderstudies als zelfstandig interdisciplinair vakgebied met eigen concepten en theoretische vraagstelling en daarnaast de integratie van genderperspectieven in de monodisciplines om de discussie met de mainstream aan te gaan. De interdisciplinaire lijn heeft institutioneel vorm gekregen in genderstudies centra die discipline overstijgende samenwerking in onderzoek en onderwijs stimuleerden, een interdisciplinair tijdschrift (*Tijdschrift voor Genderstudies*), een onderzoeksschool en

een beroepsorganisatie (Nederlands Genootschap Vrouwenstudies). Daarnaast werden ook discipline-specifieke netwerken opgericht waaronder LOVA (Landelijk Overleg Vrouwenstudies Antropologie, 1978-heden), Netwerk Vrouwenstudies Geschiedenis/ Netwerk gendergeschiedenis (1976-heden), en het Landelijk Netwerk Vrouwenstudies Filosofie (1985-2000). Na 2000 is het accent sterker komen liggen op integratie. De internationalisering van het hoger onderwijs (het zogenaamde Bologna proces) waarbij de BA/MA structuur werd doorgevoerd aan Europese universiteiten gaf hieraan een expliciete impuls doordat gender mainstreaming een van de aandachtspunten was in dit proces (Kortendiek, 2011). Gender mainstreaming vereist dat gender een integraal en centraal onderdeel van bestaande onderwijsprogramma's is.

Kortendiek (2011) onderscheidt vier vormen van integratie van genderstudies in het onderwijscurriculum:

- Een *interdisciplinaire* benadering, waarbij interdisciplinaire thematische gendermodules worden aangeboden voor studenten van verschillende studierichtingen. Een dergelijke benadering legt vooral het accent op het integrale en interdisciplinaire karakter van genderstudies. Daarnaast biedt het studenten vanuit verschillende disciplines de mogelijkheid om kennis te maken met de breedheid van vrouwenstudies en de grenzen van disciplinaire benaderingen kritisch te verkennen.
- Een *integratieve* benadering waarbij theorie, concepten, methodes en onderzoeksresultaten van genderstudies als dwarsdoorsnijdend thema worden opgenomen in bestaande onderwerp- of discipline specifieke cursussen. Dit betekent dat gender altijd onderdeel zou moeten zijn van reguliere cursussen en dat alle studenten tijdens hun studie met een genderperspectief in aanraking zouden moeten komen.
- Een aanbod van *specifieke* gendercursussen binnen bestaande disciplines, waarbij specifieke onderwerpen verder kunnen worden uitgediept. Deze vakken bieden de mogelijkheid om meer gespecialiseerde kennis uitgebreid voor het voetlicht te brengen en inzichtelijk te maken op welke wijze genderstudies bestaande dominante benaderingen en concepten kritisch bevraagt en transformeert. Ook geeft deze vorm de mogelijkheid om studenten meer inzicht te geven in gender bias in de productie en het gebruik van resultaten van disciplinair onderzoek. Een dergelijk apart aanbod genderstudies geeft studenten de mogelijkheid om hun interesse in genderstudies verder uit te diepen, maar als gender alleen als keuzevak beschikbaar is dan betekent dit dat heel veel studenten nooit met genderissues in aanraking komen.
- Tenslotte is er de *“expliciete”* of *“specialistische”* benadering die de mo-

gelijkheid geeft aan studenten om zich te specialiseren in een toekomstige loopbaan als genderspecialist, zowel binnen de academie als daarbuiten. Een beperking van deze benadering is dat gender een apart en te onderscheiden terrein blijft in plaats van een integraal onderdeel van de disciplines en dat het weinig bijdraagt aan de dialoog met “*mainstream*” wetenschappers.

Het ontbreekt op dit moment aan een discussie zowel binnen de disciplines als over de disciplinaire grenzen heen over de voor- en nadelen van deze verschillende integratievormen. Daarnaast is er ook een diepere discussie nodig over de inhoudelijke invulling van gendering van het onderwijscurriculum: welke onderwerpen moeten in elk geval aan bod komen, welke analytische instrumenten moeten worden aangereikt, welke onderwijs- en leerdoelen moeten centraal staan?

3 Wat laat dit themanummer zien?

Dit themanummer presenteert een inventarisatie van het huidige aanbod in genderstudies onderwijs in verschillende disciplines. Onze oproep voor bijdragen vanuit de verschillende disciplines leverde inventarisaties op van genderonderwijs binnen sociale wetenschappen (antropologie, politicologie en sociologie), geschiedenis, geneeskunde en brede bacheloropleidingen. In de verschillende bijdragen wordt onderzocht of en hoe gender op dit moment geïntegreerd is in het curriculum van de disciplines. Is gender geïntegreerd in het verplichte deel van het curriculum of alleen in keuzevakken? Wordt er een minor genderstudies aangeboden? Wat zijn de centrale thema's in gender vakken? Overschrijden gender vakken disciplinaire grenzen? Welk gender 'profiel' wordt gepromoot binnen een specifieke discipline? Welke hindernissen en kansen zijn er om een gender perspectief te integreren in het onderwijs in de discipline?

De bijdragen maken duidelijk dat de plaats van gender in de verschillende disciplines behoorlijk uiteenloopt. Vrijwel alle disciplines bieden aan studenten de mogelijkheid om, zowel via discipline-specifieke als via interdisciplinaire keuzevakken, kennis te maken met genderstudies. Daarnaast zijn er mogelijkheden voor specialisaties in minors en in masters/mastertracks genderstudies. Als het gaat om een integratieve benadering, waarbij gender standaard onderdeel uitmaakt van de basisopleiding, wordt het beeld divers. Studenten geschiedenis lijken de grootste kans te hebben om kennis over genderthema's op te doen. De bijdrage van Bosch, Fokken en Van der Wal laat zien dat de meeste geschiedenisopleidingen als (im-

pliciet) uitgangspunt hanteren dat gender integraal onderdeel moet uitmaken van de opleiding. Dit krijgt vorm door genderonderwerpen en perspectieven een plaats te geven in de centrale vakken van de opleiding. Voor antropologie geldt een vergelijkbaar uitgangspunt. De inventarisatie van Van Santen, Steenbeek en Den Uyl maakt duidelijk dat binnen de acht bestaande antropologieopleidingen gender wordt gezien als een integraal onderdeel van de studie. Dit betekent in de praktijk dat gender vaak een onderdeel is van algemene vakken. Toch is er maar bij twee opleidingen sprake van een verplicht basisvak genderstudies. Daarnaast hebben studenten de mogelijkheid keuzevakken genderstudies te volgen en biedt de vakvereniging LOVA via summerschools genderstudies aan. Ook binnen sociologie wordt er in het reguliere curriculum behoorlijk wat aandacht aan gender besteed, maar, zo betogen Spierings en Janssen in hun bijdrage over het sociologieonderwijs, gender figureert vaker als onderwerp dan als analytisch of theoretisch perspectief. Het beeld is aanzienlijk somberder bij politicologie en geneeskunde. Bonjour, Mügge en Roggeband laten in hun bijdrage zien dat gender nauwelijks geïntegreerd is in de verschillende politicologie-opleidingen in Nederland. Verder is de bijdrage van vrouwelijke politicologen onzichtbaar: hun werk behoort nauwelijks tot de verplichte literatuur. Politicologiestudenten hebben in vergelijking tot geneeskunde studenten wel meer mogelijkheden om zich via keuzevakken te verdiepen in genderstudies. Het artikel van Verdonk, Muntinga en Croiset maakt duidelijk dat pogingen en projecten om gender een vaste plaats te geven in geneeskunde opleidingen maar beperkt succesvol zijn geweest. Gender/sekse wordt vooral als biomedische categorie relevant geacht voor verschillen in ziekte en gezondheid; voor de manier waarop ongelijkheid door politieke, sociaal-culturele processen én biomedische processen wordt ge(re)produceerd is in het medisch onderwijs geen aandacht.

Daarnaast laten de bijdragen zien dat aandacht voor genderthema's in het curriculum niet automatisch leidt tot integratie van analytische en theoretische perspectieven uit genderstudies. Wanneer gender in basisvakken aan bod komt, is dat vaak eenvoudigweg als nominale of descriptieve categorie (Spierings & Janssen, in dit nummer). Daarbij maken studenten geen kennis met analytische concepten en instrumenten uit genderstudies waarmee fundamentele maatschappelijke patronen van betekenisgeving en macht zichtbaar kunnen worden gemaakt, zoals mannelijkheid, vrouwelijkheid, heteronormativiteit, intersectionaliteit, of queertheorie. De kritische perspectieven op wetenschap en kennisproductie die binnen genderstudies zijn ontwikkeld komen evenmin aan bod in het basisonderwijs methodologie en onderzoeksvaardigheden.

Naast deze moeizame integratie in de verschillende disciplines, geeft de bijdrage van Waaldijk en van der Tuin ook zicht op de integratie van de interdisciplinaire agenda van genderstudies. Zij betogen dat de opkomst van nieuwe brede interdisciplinaire opleidingen nieuwe kansen biedt voor het integreren van een genderperspectief.

De “vanzelfsprekende macht” van genderstudies waar Willy Jansen in 1996 over schreef lijkt maar beperkt waarheid te zijn geworden. Gender is geen structureel onderdeel van de huidige opleidingen. Alleen voor de geschiedenisopleidingen geldt dat er aan veel universiteiten gestreefd wordt naar een geïntegreerde aanpak, maar dit is nergens vastgelegd in beleid (Bosch, Fokken en Van der Wal, in dit nummer). Door het ontbreken van een beleidskaders of institutionele verankering is de integratie van gender in veel disciplines afhankelijk van individuen die genderstudies binnen de bestaande opleidingen promoten en er vorm aan geven. Erkenning van het belang van genderstudies door afdelingen betekent geen vanzelfsprekende verankering in het onderwijs. In geen van de disciplines in dit themanummer is gender opgenomen in formeel beleid, zoals de eindtermen van de opleidingen. Tenslotte is de institutionele inbedding van genderexpertise in de vorm van specifieke aanstellingen en posities en budget beperkt.

4 Implicaties en aanbevelingen

Het doel van dit themanummer is om opnieuw discussie aan te zwengelen over de integratie van een gender perspectief binnen de verschillende disciplines. Genderstudies heeft een plaats verworven in het Nederlands academisch onderwijs: studenten kunnen kennis opdoen van gender, al varieert het aanbod enorm tussen disciplines en universiteiten. De integratie van gender in het kerncurriculum van de verschillende disciplines blijft echter zwak. Als gender al aan bod komt in verplichte vakken, is het vaak als descriptieve categorie in plaats van als analytisch perspectief. Hierdoor maken niet alle studenten kennis met de inzichten in macht en maatschappelijke verhoudingen die genderstudies biedt. Door gebrek aan institutionele verankering blijft het aanbod van onderwijs over gender nu volledig afhankelijk van individuele docenten. Integratie vergt een cultuuromslag in disciplines, waarbij gender niet langer als een (marginale) specialisatie wordt beschouwd, maar als onderdeel van de disciplinaire basisopleiding. Dit roept de vraag op, wie gemobiliseerd kan worden om het belang van de integratie van gender in het academisch onderwijs te

behartigen: welke *movers and shakers* zijn in staat om duurzame verandering tot stand te brengen?

Op basis van de bijdragen bevelen wij de volgende stapsgewijze strategie aan voor het versterken van de integratie in het disciplinair academisch onderwijs in Nederland:

4.1 Stap I: agenderen

De eerste stap is zorgen dat gender op de agenda komt en blijft. Cruciaal is daarbij het aangaan of versterken van lokale, nationale en internationale allianties tussen studenten, academische staf, en anderen, idealiter ook bestuurders en beleidsmakers. Bij het verwerven van steun voor de integratie van gender in het onderwijs kan het verzamelen van data over zowel het onderwijsaanbod als de vraag van studenten doorslaggevend zijn. Niet alleen analyses van curricula maar ook surveys en panelgesprekken onder studenten en studentvertegenwoordigers lenen zich goed voor het staven van argumenten met feiten en cijfers. Dit empirisch materiaal kan volgens kan worden omgezet in een beleidsvraag. Het betrekken van niet alleen genderexperts maar ook andere docenten bij deze evaluaties kan een positieve rol spelen in het creëren van draagvlak.

Studenten en studenten organisaties zijn cruciale schakels om een onderwijsvraag op de agenda te zetten door het organiseren van discussies, demonstraties en petities. Aan veel universiteiten zijn studentgroepen actief die diversiteit hoog op de agenda hebben. Zo zetten aan de Universiteit van Amsterdam studentenorganisaties als de University of Colour (<http://universityofcolour.com/>) en Amsterdam United (<https://www.facebook.com/AmsUnt>) zich actief in voor de integratie in het onderwijs van gender en andere perspectieven op diversiteit. Mede in antwoord op hun mobilisaties heeft het College van Bestuur van de UvA een Onderzoekscommissie Diversiteit ingesteld, wiens werk in maart 2016 van start is gegaan. Aan de Universiteit Utrecht werd onlangs een dialoog over diversiteit binnen de UU georganiseerd (<http://students.uu.nl/agenda/dialoog-over-diversiteit-binnen-uu>). De European Student Union schreef in 2008 een policy paper waarin ze pleitten voor gender mainstreaming van het hoger onderwijs in Europa (ESU, 2008). Hun kritiek op het ontbreken van genderspecifieke kennis in de curricula, de dominantie van mannelijke wetenschappers en het ontbreken van vrouwelijke wetenschappers als rolmodellen, lijkt verrassend veel op de kritiek van de feministische studenten die er in de jaren '70 voor zorgden dat vrouwenstudies geïntroduceerd werden aan de Nederlandse universiteiten.

Daarnaast zijn nationale en internationale vakverenigingen de aange-

wezen plek om deze discussie te agenderen. Dergelijke verenigingen monitoren de ontwikkelingen in het veld en ontwikkelen een visie op de discipline. Bovendien spelen deze vakverenigingen een belangrijke rol in het vaststellen van toetsingscriteria voor onderwijs- en onderzoeksvisitaties. Gender werkgroepen – reeds bestaand of nog op te richten – binnen nationale en internationale vakverenigingen zijn een uitstekend vehikel om discussies te agenderen (voor politicologie zie Mügge, Evans & Engeli te verschijnen 2016; Ackerly & Mügge te verschijnen 2016). Deze vakverenigingen kunnen bovendien coalitievorming en steun versterken om gender op de disciplinaire agenda te krijgen.

Binnen afdelingen is het van belang dat stafleden met institutioneel gewicht deze kwestie blijven agenderen: zij kunnen pleiten voor eerder genoemde analyses van het onderwijsaanbod en op grond van deze analyses (literatuur)suggesties doen aan collega's over hoe gender zou kunnen worden geïntegreerd in hun onderwijs. Analyses van het curriculum en de onderwijsvraag kunnen, met steun van het afdelingsbestuur worden vertaald in een beleidsnotitie. Daarnaast kunnen zij ijveren voor een steviger institutionele verankering van gender. De opleidingscommissie kan, in het kader van haar taak om de kwaliteit van de opleiding te bewaken, eveneens een rol spelen in het agenderen van de integratie van gender perspectieven.

4.2 Stap 2: beleidsvorming

Na agenderen volgt beleidsvorming waarin een algemenere visie wordt omgezet in toetsbare doelen. Een goed podium daarvoor is de Nederlands-Vlaamse Accreditatie Organisatie (NVAO) die verantwoordelijk is voor het bewaken van de kwaliteit van het academisch onderwijs middels onderwijsvisitaties en accreditatie van opleidingen. Naar het voorbeeld van gender mainstreaming in wetenschappelijk onderzoek op Europees niveau (Europese Commissie 2015), zou moeten worden gestreefd zowel naar een gender balans in de samenstelling van de visitatiecommissies als naar het opnemen van de integratie van gender als criterium in de kwaliteitsbeoordeling van opleidingen, zoals dat in het geneeskundeonderwijs al het geval is (Verdonk, Muntinga en Croiset in dit nummer).

Om op afzonderlijke universiteiten disciplinair daadwerkelijk slagvaardig te kunnen zijn, is draagkracht binnen het afdelings- en opleidingsbestuur en opleidingscommissie onontbeerlijk. Nog mooier zou zijn wanneer universiteitsbesturen kiezen voor een strategie van gendermainstreaming van al het academisch onderwijs. Zoals de bijdragen laten zien is informele steun onvoldoende en is het van belang dat er heldere afspraken worden

gemaakt die betrekking hebben op de eindtermen van de opleiding, de inhoud van het curriculum, en het benoemingsbeleid, d.w.z. het introduceren of uitbreiden van vaste (hoogleraar)posities met een gender profiel. Steun in de studentenraad of ondernemingsraad kan bij het aannemen van dergelijk beleid van groot belang zijn.

4.3 Stap 3: implementatie en evaluatie

Directe aansturing van beleid is in handen van de onderwijsdirecteuren en opleidingscoördinatoren, die toezien op de uitvoering door docenten. Wanneer gemaakte afspraken helder en toetsbaar zijn en draagvlak genieten onder docenten en management, is goede en snelle implementatie waarschijnlijker.

In de evaluatie van de kwaliteit van het academisch onderwijs in Nederland spelen visitaties een cruciale rol. Visitatiecommissies beoordelen iedere opleiding aan de hand van haar eigen eindtermen en aan de hand van nationale en internationale disciplinaire standaarden. Onderwijsdirecteuren schrijven voor iedere visitatie een zelfstudie, waarin zij het programma evalueren. Op al deze niveaus dient gender een expliciet kwaliteitscriterium te zijn.

Daarnaast bewaken opleidingscommissies de kwaliteit van onderwijs door monitoring en advies: ook in deze evaluaties dient de integratie van gender een criterium te zijn.

In dit themanummer en in deze aanbevelingen staat de integratie van gender in *disciplinair* onderwijs centraal. Daarnaast dient *interdisciplinair* gender onderwijs te worden gewaarborgd en versterkt, via een vergelijkbaar stappenplan. Het bieden van hoogwaardig interdisciplinair genderonderwijs is enerzijds een zaak van de individuele universiteiten maar kan anderzijds gestimuleerd en gecoördineerd worden op landelijk niveau, bijvoorbeeld in het kader van de Nederlandse Onderzoeksschool Genderstudies, het Nederlands Genootschap Vrouwenstudies of AtGender. Te denken valt daarbij aan het openstellen van minors en master tracks voor studenten van andere opleidingen of universiteiten. Ook bij het zichtbaar maken van het aanbod genderstudies kan de NGV een rol spelen, met name door de *Landelijke Studiegids Vrouwenstudies/Genderstudies*, die in 2011 voor het laatst verscheen, nieuw leven in te blazen. Het is van belang om duidelijke expertises te benadrukken: zo is gender- en seksualiteitsstudies aan de UvA sterk verankerd in sociale wetenschappen, terwijl aan de Universiteit Utrecht een geesteswetenschappelijk perspectief op gender centraal staat, en de Radboud universiteit genderonderwijs biedt dat ook de grenzen tussen sociale – en geesteswetenschappen overstijgt. Deze di-

versiteit in het interdisciplinair genderonderwijs waaruit studenten in Nederland kunnen kiezen dient te worden bewaard en bevorderd.

De toekomst van genderstudies in Nederland is niet vanzelfsprekend of gegarandeerd. Ook al wordt gender inmiddels binnen veel opleidingen erkend als een belangrijk thema, het inzicht dat gender als analytisch instrument de kwaliteit van wetenschap en de maatschappelijke relevantie van onderzoek en onderwijs verbetert is nog onvoldoende doorgedrongen. *Movers en shakers* in de vorm van sterke coalities van studenten, docenten en bestuurders zijn nodig om dit inzicht in te brengen in de huidige discussies over excellent academisch onderwijs.

5 Dankwoord

Wij danken de programmagroep 'Challenges to Democratic Representation' van de Amsterdam School of Social Science Research (AISSR) voor de financiële ondersteuning bij het maken van dit themanummer en Freya Lambrechts voor haar assistentie. De inbreng van Liza Mügge is mede mogelijk gemaakt door een NWO Veni-beurs [016.145.022].

Noten

1. Dit zijn niet altijd voltijds en/of vaste aanstellingen.
2. De STEO gaf opdracht tot het schrijven van zogenaamde trendrapporten over macht, arbeid, onderwijs, gezondheid en juridische vrouwenstudies (Brouns 1995) Daarnaast stimuleerde STEO jonge onderzoekers met opzetsubsidies (Brouns 1995, 330).

Bibliografie

- Ackerly, B. & L.M. Mügge (2016, te verschijnen). 'Mainstreaming Gender in the Teaching and Learning of Politics.' *PS: Political Science & Politics*.
- Brouns, M. (1995.) Vrouwenstudies in cijfers van 1994. In: Brouns, M., M. Verloo en M. Grünell (red.) *Vrouwenstudies in de jaren negentig*. Coutinho, pp. 330-334.
- Europese Commissie (2015). *Horizon 2020: The EU Framework Programme for Research and Innovation. Promoting Gender Equality in Research and Innovation*, <https://ec.europa.eu/programmes/horizon2020/en/h2020-section/promoting-gender-equality-research-and-innovation> (geraadpleegd op 14 april 2016).
- European Student Union (2008). *Gender Equality in Higher Education* (Policy Paper), <http://www.esu-online.org/news/article/6064/100/> (geraadpleegd op 14 april 2016).

- Jansen, W. (1996). Women's Studies in the Netherlands. *Women's Studies Quarterly*, 24(1/2), 327-342.
- Kortendiek, B. (2011). Supporting the Bologna Process by Gender Mainstreaming: A Model for the Integration of Gender Studies in Higher Education Curricula. *UNESCO-CEPES*, 211.
- Outshoorn, J. (1998). 'Voorwoord. Gender: revolutie en risico.' *Tijdschrift voor Genderstudies* 1 (1), 5-6.
- Mügge, L., Evans, E. & Engeli, I. (Eds) (2016). 'Gender in European political science education – taking stock and future directions.' *European Political Science*, advance online publication doi: 10.1057/eps.2015.72.
- Redactie Tijdschrift voor Vrouwenstudies (1997.) 'Redactioneel', *Tijdschrift voor Vrouwenstudies*, 18 (4), 379l.